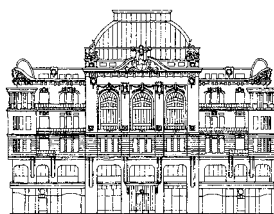

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

ECONOMIC SCIENCES COLLECTION
Book XIV

ECONOMIC CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES

Proceedings
of the Conference
CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES
held at SASA on April 20, 2010

Accepted for Publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences
of the Serbian Academy of Sciences and Arts, held on December 14th, 2010
after being reviewed by
Corresponding Member Časlav Očić, University Professors Oskar Kovač,
Mladen Kovačević,
Ljubomir Madžar, Blagoje Babić, Milovan Mitrović, Đorđe Popov and Rajko Bukvić

Editor
Academician
ČASLAV OCIC

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

ЕКОНОМСКИ ЗБОРНИК
Књига XIV

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова
с научног скупа
КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ
одржаног у САНУ 20. априла 2010. године

Примљено на 10. скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности 14. децембра 2010.
на основу реферата
дописног члана Часлава Оцића, универзитетских професора Оскара Ковача,
Млађена Ковачевића, Љубомира Маџара, Благоја Бабића,
Милована Митровића, Ђорђа Попова и Рајка Буквића

Уредник
академик
ЧАСЛАВ ОЦИЋ

БЕОГРАД
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

**ЕКОНОМСКА КРИЗА:
ПОРЕКЛО И ИСХОДИ**

**ECONOMIC CRISIS:
ORIGINS AND OUTCOMES**

Припрема Layout
Љубица Танасковић Ljubica Tanasković

Превод с енглеског English translation
Александар Павић Aleksandar Pavić

Штампа Printed by
Штампарија Издавачке фондације Štamparija Izdavačke fondacije
Архиепископије београдско-карловачке Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke
Краља Петра Првог 5, Београд Kralja Petra Prvog 5, Belgrade

Тираж Circulation
200 примерака 200 copies

© ©
САНУ, Београд, Србија SASA, Belgrade, Serbia

САДРЖАЈ CONTENTS

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Часлав Оцић

1

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	INTRODUCTORY LECTURES
ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ Смиљана Ђуровић	7 THE GREAT ECONOMIC CRISIS AND STATE INTERVENTION IN INTERWAR YUGOSLAVIA Smiljana Đurović
ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ „ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА“ Благоје С. Бабић	27 THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD ECONOMY: EXHAUSTION OF THE „EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT“ Blagoje S. Babić
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	HISTORY
ПРВЕ ТРИ БАНКАРСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ ДО 1914. Биљана Стојановић	51 THE FIRST THREE BANKING CRISES IN SERBIA BEFORE 1914 Biljana Stojanović
ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА И КОНЈУНКТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ, 1919–1925. Бошко Мијатовић	71 ECONOMIC POLICY AND MARKET CONDITIONS IN YUGOSLAVIA, 1919–1925 Boško Mijatović
АГРАРНА КРИЗА У СРБИЈИ, 1925–1935. Момчило Исић	91 AGRARIAN CRISIS IN SERBIA, 1925–1935 Momčilo Isić
МЕЂУРАТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКУ ИНДУСТРИЈУ	101 INTERWAR INVESTMENTS IN YUGOSLAV INDUSTRY

И ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА ПРОПАГАНДА Слободан Вуковић		AND CROATIAN-SLOVENIAN PROPAGANDA Slobodan Vuković
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ		THEORY
ТЕОРИЈЕ КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА Александар Саша Гајић	115	CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES Aleksandar Saša Gajić
СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА Оскар Ковач	127	THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS Oskar Kovač
МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Љубомир Маџар	141	CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS Ljubomir Mažar
ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ Исидора Љумовић и Мирослав Н. Јовановић	159	ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES Isidora Ljumović and Miroslav N. Jovanović
ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008. Вера Вратуша	173	THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING AND STRATEGIES OF OVERCOMING Vera Vratuša
КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА? Бранка Бујишић	193	CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS – KEYNESIAN THERAPY? Branka Bujišić
СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ Драгана Митровић	201	THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW Dragana Mitrović
САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: „АУСТРИЈСКО“ ОБЈАШЊЕЊЕ Божо Стојановић	217	THE CURRENT ECONOMIC CRISIS: THE “AUSTRIAN” EXPLANATION Božo Stojanović
ИСТОРИЈСКИ УСУД КАПИТАЛИЗМА: КРИЗА КАО ПОСЛЕДИЦА НЕКОНТРОЛИСАНОГ РАСТА Борис Н. Кршев	231	LE DESTIN HISTORIQUE DU CAPITALISME: LA CRISE EN RAISON D’UNE CROISSANCE INCONTRÔLÉE Boris Kršev

С В Е Т		W O R L D
КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ? Ђорђе Попов	245	CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON? Đorđe Popov
ПОРЕКЛО АКТУЕЛНЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Хасиба Хрустић	259	ROOTS OF THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS Hasiba Hrustić
КРИЗА И КОНВЕРГЕНЦИЈА Живота Ђорђевић	275	CRISIS AND CONVERGENCE Života Đorđević
ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАО УЗРОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗЕ Рајко Буквић и Часлав Оцић	277	ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАК ИСТОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗИСА Рајко Буквич и Часлав Оцић
НЕМОЋ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ У УСЛОВИМА СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Ђорђе Ђукић	293	THE POWERLESSNESS OF MONETARY POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS Đorđe Đukić
ГЕНЕЗА И ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ Драгомир Анђелковић	307	GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE CRISIS: THE GEO-POLITICAL ASPECT Dragomir Anđelković
УЗРОЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И ЊЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ Горан Николић	327	CAUSES OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS GEOPOLITICAL CONSEQUENCES Goran Nikolić
Т Р А Н З И Ц И Ј А И С Р Б И Ј А		T R A N S I T I O N A N D S E R B I A
УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ Млађен Ковачевић	339	CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA Mladen Kovačević
ЕФЕКТИ КРИЗА У СРБИЈИ Снежана Грк	363	EFFECTS OF THE SERBIAN CRISIS Snežana Grk

СВЕТСКОСИСТЕМСКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ И СРБИЈА Слободан Антонић	379	WORLD-SYSTEMIC ASPECTS OF THE GLOBAL CRISIS AND SERBIA Slobodan Antić
АКТУЕЛНА СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ТРАНЗИЦИОНА РЕЦЕСИЈА: ИСКУСТВО СРБИЈЕ Властимир Вуковић	391	THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE TRANSITION RECESSION: SERBIA'S EXPERIENCE Vlastimir Vuković
ПОСЛЕДИЦЕ ПРОДАЈЕ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Александра Смиљанић	405	THE SALE OF THE SERBIAN TELECOMMUNICATIONS INFRASTRUCTURE Aleksandra Smiljanić
СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК Милован М. Митровић	421	SERBIAN SOCIETY: CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY Milovan M. Mitrović
НЕДОСТАЦИ СИСТЕМА КАО ПРЕТЕЖНИ ИЗАЗИВАЧ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (2007–2010) Маринко Бошњак	439	SYSTEMIC SHORTCOMINGS AS A PRIMARY CAUSE OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS (2007–2010) Marinko Bošnjak
ПОСЛЕДИЦЕ ЗАКЉУЧИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ СРБИЈЕ ЕУ Дејан Мировић	451	CONSEQUENCES OF THE STABILIZATION AND ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN SERBIA AND THE EU Dejan Mirović
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ РИЗИЦИ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ СРБИЈЕ И РЕГИОНА Бранко Урошевић	459	ECONOMIC CRISIS AND GLOBALIZATION RISKS FACING THE BANKING SECTOR OF SERBIA AND THE REGION Branko Urošević
ЕКОНОМИКА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЗДРАВСТВА Здравко Шолак	469	ECONOMICS OF POST-SOCIALIST HEALTH CARE SYSTEM Zdravko Šolak

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

ЧАСЛАВ ОЦИЋ

ШТА ЈЕ КРИЗА?

Загорски сељак Мика Брезовачки 1931:

Каква је та година деветстотридесетпрва! [...]

Такве још није било! [...]

Госпон биљежник – ... – јели ви знате, кај је то криза? [...]

Криза – ... – то вам је, кад ја својег јунца десет пута терам на сејем, а немрем га продати! ... То се зове, бумо рекли, криза! То је моја криза, али то бу и опћинска криза, јер ја небум могел платити својих, бумо рекли, дажбаина! ...

Славко Колар, *Ми смо за љравицу*, Загреб 1936; приповетка „Криза“.

Мајко, зашто је хладно у нашој соби? – Јер нема угљена, сине. – А зашто нема угљена? – Јер тата нема посла. – А зашто тата нема посла? – Јер има превише угљена.

Иван Дончевић, *Људи из Шушњаре*, Загреб 1933.

Да ли простодушна народска (данас је у моди да се каже: популистичка) дефиниција кризе као економске микро-макро *инконируенције* (огромних социјалних, психолошких и моралних трошкова) коју загорски сељак Мика Б. предочава *Јосион биљежнику* 1931. (у јеку Велике кризе) има универзално значење? Које, дакле, важи и за СЕКУ 2008.

Да ли Мајчин опис *нарушавања равнотеже кайиџала и рада* које резултира кризом хиперпродукције представља опште – *џарадоксолошко* – објашњење феномена?

Да ли је криза циклички *џроцес* („логика историје“ *на делу*) или „линеарни“ „диктат“ (*џројекџ*), тј. историјски инжењеринг, „практични идеализам“ куденхоф-калергијевског типа у коме ће после сламања традиционалних друштава, у постхуманој будућности киборзи заменити Мику Брезовачког и Мајку.

Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава?

Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, *ауга сафра фамес* (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА

Та торба је рукопис зборника *Економска криза: порекло и исходи*. Последњих 6–7 година она је свом тежином притискала савест уредника овог зборника.

Почетком 2010. године у Кнез Михаиловој 35 – на иницијативу чланова Одбора за економске науке САНУ и чланова Друштва за привредну историју – др Смиљана Ђуровић, председница тог (тек основаног) Друштва, проф. др Благоје Бабић, Часлав Оцић, председник поменутог Одбора и научни саветник београдског Института за међународну политику и привреду, састали су се да усагласе нацрте образложења за разговора за округлим столом о светској економској кризи. Тада су не мали број економиста и већина политичара сматрали да је криза већ на издисају. Врло брзо, међутим, очекивања да ће та криза врло кратко трајати почела су да бледе: прва фаза оптимизма потопљена је таласом скепсе – криза се манифестовала као појава дугог трајања. Откуд сад тај (својеврсни) *neverendum*? На то су, поред осталог, требало да одговоре учесници расправе за округлим столом

на тему

ПОРЕКЛО И ИСХОД КРИЗА

Расправу је 20. априла 2010. године у САНУ организовао Одбор за економске науке САНУ у сарадњи с Друштвом за привредну историју у оквиру следећих тематских целина:

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	СВЕТ
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	КРИЗА, ТРАНЗИЦИЈА, СРБИЈА
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

После расправе учесници су имали на располагању месец дана да зголове саопштења за зборник радова који је требало да се појави под истим називом као и априлски скуп. У међувремену, Европска академија економских наука и Европски центар за мир и развој УН подстакнути динамичном и корисном априлском расправом у САНУ одлучили су да у октобру 2010. организују округли сто на тему

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

као својеврсни продужетак и допуну априлског скупа одржаног под кровом САНУ. Овај скуп је требало да скрене пажњу на могућа европска решења глобалне економске кризе. Модератор априлског скупа је замољен да сачини тезе за разговор на овом скупу. Он је (инкорпоришући и тезе с априлског скупа, пре свега, онај део чији је аутор био Благоје Бабић) крајем априла 2010. то и учинио:

Тезе за разјавор на тему
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

ПОРЕКЛО И ПРИРОДА КРИЗА

Феноменологија кризе/а
Друштвена и економска димензија
Природа економских поремећаја: рецесија, криза, депресија, ...
Криза хиперпродукције или криза хиперпотрошње?
Кризе тржишне привреде или кризе капитализма?
Универзалне карактеристике – макрорегионалне специфичности?
„Транзиција“ и криза

ПОГЛЕД УНАЗАД

Хронологија криза (привредне кризе у 19. веку; привредна криза 1920–1921. године, Велика економска криза 1929–1933. године; криза стагфлације 1970-их година; енергетска криза 1974; финансијска криза у САД 1987. године и њен одраз на светску привреду; привредна криза у Јапану 1990-их година и поуке за економску политику; Светска криза 2007/8–...): сличности и разлике у узроцима, последицама и антикризним мерама. Спонтани и „плански“ (?) карактер криза.
Могу ли се данас извући неке поуке из ранијих кризних догађања?

ОБЈАШЊЕЊА КРИЗА – РАЗУМЕВАЊЕ ДАНАШЊЕ
СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Теорије привредних циклуса (неокласична школа, кејнзовска школа, марксистичка школа, аустријска школа)
Кондратјевљева теорија дугих таласа
Геокономско виђење економске кризе

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА

Мере текуће (националне или макрорегионалне) економске политике
Улога међународних финансијских институција и геокономских блокова у управљању кризом
Ривалство или сарадња: аутаркија или светска привреда?

ИСХОД(И) КРИЗА

Криза и промене економско-социјалне структуре становништва
Политичке (глобалне и макрорегионалне) импликације економске кризе
Криза и (не)дељивост безбедности
Криза и интеграциони процеси у Европи

ПОГЛЕД УНАПРЕД

Путеви и методи опоравка од кризе
 Временски хоризонт(и) опоравка: кратак, средњи и дуги рок (монетарна, фискална и развојна политика)
 Једно и јединствено глобално решење?
 Макрорегионална („блоковска“) комбинована решења?
 Субевропска и евроазијска решења
 Европска решења у поређењу с америчком антикризном политиком, руским антикризним програмом и кинеском стратегијом превазилажења кризе
 Могући (европски) сценарији изласка из кризе (Европа 2020)
 Институционалне реформе и излазак из кризе
 Социјални субјекти динамизације будућег привредног развоја – главни чиниоци изласка из кризе

С обзиром на то да се врло брзо показало да нема услова за организовање (међународног) октобарског скупа, модератор априлског скупа узео је слободу да свим учесницима тог скупа пошаље и тезе за планирани октобарски скуп, као својеврсни подсетник, али и путоказ, којим се унеколико проширују и разбокорављају првобитни оквири зборника зацртани горе наведеном шестоделном структуром априлског скупа. То је имало врло позитивно дејство тако да се до краја 2010. на столу уредника зборника нашло тридесетак – редигованих и рецензираних – квалитетних радова, спремних за прелом и штампу.

Тада нико није није могао ни да сања и да ће и зборник о кризи упасти у кризу – кризу објављивања. Покушало да завлада ледено доба постистине, па је и овај наш зборник био жртва замрзавања. Чекање на штампање зборника ипак се није претворило у *neverendum*, тако да су повољне климатске промене у 2018. створиле прилику да се овај сада већ времешни научноистраживачки подухват – издржавши на најбољи могући начин пробу времена – публиковањем приведе крају.

Насупрот томе, изгледа да су слаби изгледи да за нашег живота видимо крај светске економске кризе. Криза је фактички постала перманентно (у сваком случају хаотично) стање на које се треба привикавати. Како? Одговор на ова и друга бројна „кризолошка“ питања могао би да пружи скуп који Одбор за економске науке САНУ планира да организује 2019. године под насловом

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: 10 ГОДИНА ПОСЛЕ

Ово је први позив за учешће на том скупу.

УВОДНА ИЗЛАГАЊА
INTRODUCTORY LECTURES

ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

СМИЉАНА ЂУРОВИЋ

Институт за савремену историју, Београд, Србија
smiljana.djurovic@eunet.rs

САЖЕТАК: Предмет разматрања овога текста је Велика економска криза (отпочела сломом на Њујоршкој берзи 1929), која се 30-тих година минулог века јавила и у Краљевини Југославији. У раду аутор следи интердисциплинарни приступ с нагласком на сагледавање основних инпута у исходистима кризе. Посебно се бави друштвено-економским развојем, економском политиком државе и тектонским померањима у основним структурама историје, видљивим нарочито у време Нове економске политике владе Милана Стојадиновића 1935–1939. Указује се на структурне промене у горњим слојевима историје, које се дешавају у померањима и позиционирању друштва у односу на приватну и државну својину у капиталистичком друштвено-економском систему Краљевине Југославије.

Скрећући пажњу на важно питање односа општег, посебног и појединачног у историји, разматрају се оне економске и историјске појавности у којима се историја Југославије препознаје у општим токовима светске историје тј. Велике економске кризе 1929–1933. Оно што се јавља као опште у природи кризе капиталистичке привреде Краљевине Југославије испољава се кроз хипер-продукцију, незапосленост, финансијску, пољопривредну и индустријску кризу, али и суочавању с глобалним проблемом односа рада и капитала. Као опште испољавају се и мере економске политике, које су предузете и спроведене за решавање кризе и њених последица, а артикулисале су се као државна интервенција у привреди, чији се први наговештаји јављају у време Шестојануарске диктатуре краља Александра када је 22. новембра 1933. донета Уредба о извођењу јавних радова. Интервенционистичке мере ће се наставити потом у време Намесништва кнеза Павла и владе Богољуба Јевтића, да би доживела пуни замах у време владе Милана Стојадиновића. Тада државни интервенционизам у Југославији испољава опште елементе државног интервенционизма Рузвелтовог Њу Дила спровођеног у САД. Као посебност разматра се време појаве и трајања кризе на југословенском историјском простору, где су уочљиви отклони у односу на светску кризу услед посебних историјских околности у којима се налазио југословенски простор, као што је кашњење у развоју капитализма и индустријске револуције, али и укидања феудализма. У Југославији ће криза почети раније с пољопривредном кризом 1927, и завршити се касније 1935. године почетком остваривања Нове економске политике Милана Стојадиновића.

Највише пажње поклоњено је јавним радовима као „најефикаснијем средству за окончање привредне депресије”, које је као најпотребнију меру у време Велике економске кризе предложило Друштво народа пре свега у аграрним државама источне и југоисточне Европе, а програм јавних радова ставила на ред Светска привредна конференција у Лондону 1933. године. Програм Друштва народа односио се првенствено на Југославију, Румунију, Бугарску, Пољску, Летонију и Мађарску, јер су у овим државама тешкоће биле највеће. Како су били изабрани првенствено програми који

су имали међународни значај, у тексту се поклања пажња путној и железничкој мрежи која је имала значај за међународни саобраћај (пример интернационални пут: мађарска граница – Хоргош – Суботица – Нови Сад – Београд – Ниш – бугарска граница). Донете су уредбе о извођењу хидротехничких радова, мелиорацију и исушивање река, док су привредници и стручњаци покушали електрификацију земље да наметну као један од највећих јавних радова.

Како је шири појам јавних радова предузетих у Југославији подразумевао и послове изведене у области индустрије и рударства, у раду се разматра посебно став државе према железној руди, бакру, алуминијуму, цинку и олову, а тиме дају подаци о историји Борских рудника, Зенице, Трепче и других рудника који су били захваћени државним интервенционизмом.

Велики део рада посвећен је стварању система државне привреде формирањем система државних привредних предузећа међу којима су најважнији: велики индустријски комбинат Југочелик АД, највеће шумско индустријско предузеће у земљи Шипад, затим државни рудници којима је управљала Дирекција државних индустријских предузећа са седиштем у Сарајеву и пет државних војнотехничких завода.

У закључном делу рад се бави појавом дилеме од стратешког значаја за развој државе: да ли развијати у Југославији индустрију или пољопривреду? А у погледу закључака од значаја за решавање кризе као историјска поука јавља се *Акција*.

Рад се заснива на исцрпним и сложеним архивским истраживањима, као и на изучавању и анализи релевантне литературе и штампе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Велика економска криза, Југославија, Нова економска политика, Милан Стојадиновић

У првој половини 20. века на простору Краљевине Југославије у замаху развоја капиталистичке привреде забележена је појава економских криза. Данас сведочење о овим појавама налазимо у историјским документима економске, али и социјалне, политичке и културне провенијенције. Трагове кризних *цунамија* сусрећемо и у артефактима који артикулишу оно што се данас назива у историографији „историја свакодневног живота”, као што су рецимо чланци у криминалистичким рубрикама ондашње штампе који дају податке о самоубиствима капиталиста, чија предузећа су пропала. У штампи Краљевине Југославије из времена Велике економске кризе 1929–1934. налазимо и податке о овој појави за време слома Њујоршке берзе 1929. године. Утисак свеопште пропасти и бесперспективности људске егзистенције у тим условима отворио је велика питања опстанка човека у капитализму постојећег типа. Питање се поставило не само пред појединце, него пред целе социјалне групе, интелектуалце као мислећи слој друштва, привреду, и, најозбиљније, пред најмоћнију институцију друштва – *државу*.

Југословенски теоретичари тога времена не само да су уочили појаву ове кризе као кључни феномен у привредном животу, него су покушали да га прецизно временски детектују и карактеролошки уоче и артикулишу, неки од њих и да понуде решења за излазак из кризе. Никола Вучо (1902–1993) је тако уочио аграрну кризу из 1926, али је највише пажње поклатио Великој економској кризи из 1929. Управо у то време он ради на Сорбони докторску дисертацију из области привредних циклуса и економских криза под руководством професора Алберта Афталиона (Albert Adam Aftalion), познатог француског економисте бугарско-јеврејског порекла (Русе 1875 – Париз 1956), који се бавио монетарним

питањима и конјунктурним збивањима, чије најпознатије дело је *Периодичне кризе хијеріродуције* (1913). Вучо је докторирао 1931. на теми „Аграрна банка Југославије и њена улога у актуелној економској кризи”, коју је објавио следеће године у Паризу под називом *La Banque agricole de Yougoslavie, par Nicolas Voutcho, Paris, Rousseau et Cie, 1932*. После Другог светског рата он ће се бавити и државном интервенцијом у привреди као појавом која је из кризе произашла као инструмент њеног решавања. Тврдио је да је држава била присутна у развоју привреде од најранијих раздобља светске историје за што су релевентне две његове књиге: *Економска историја света* (Београд 1962) и *Државна интервенција у привреди. Историјски развој* (Београд 1975).

Други познати југословенски економски историчар Мијо Мирковић у књизи *Индустријска полиџика*, која је објављена у Београду 1936. у издању Геце Кона, а настала на основу универзитетских предавања која је држао на Правном факултету у Суботици и истраживања у Кембриџу, такође у време Велике економске кризе, написао је 1935. године у предговору, да трајни развојни правац југословенске народне привреде показује да једини могући економски излаз за Југославију јесте индустријализација на основу изградње државних предузећа.

Велика економска криза 1929–1935. подстакла је опште занимање за узроке њеног настанка, особине и инструменте њеног превазилажења. У мноштву разних гледања на овај феномен јавила су се и схватања да су кризе нормална појава у економском животу, цикличног карактера развоја капиталистичке привреде у свету. Суочени смо са садашњом кризом светских размера, која је захватила и Србију у специфичном периоду транзиције, тј. периоду присилног повратка из социјалистичког система привреде у првобитну акумулацију капитала односно у капитализам. Нужно је да дамо допринос изучавању ове појаве ослањајући се на резултате претходних теоретичара и истраживача Велике економске кризе, али и својих оригиналних истраживања. На тај начин да покушамо да дамо и допринос изналажењу излаза из кризе у којој се налазимо. При томе, као што је то случај и с кризом из 1929, тако и у случају актуелне кризе, неопходно је разлучити оно што је опште од онога што је појединачно и посебно у испољавању ове појаве на нашем историјском простору.

Они који су заговарали пројект промене социјално-економских структура друштва, видећи решење кризе у увођењу социјалистичког економско-друштвеног поретка, утемељеног на друштвеној и државној својини, и одустајању од приватне својине (доминантне у капитализму либералног типа), темељили су своје закључке на поверењу у моћ државе социјалног типа. Она је по њима имала моћ да својом социјалном политиком и административном моћи, али и полугама политичке власти и присиле, интервенише у структурама друштва и развоју привреде, пошто би се она темељила на друштвеној и државној својини. Тако би држава контролишући привредне циклусе могла да избегне кризе и потресе које оне изазивају. Овај експеримент је изведен у 20. веку у социјалистичким земљама Европе и Азије. У Азији он и данас представља модел одрживог развоја (Кина, на пример). Управо су то били и пројекти петогодишњих планова изведених у социјалистичкој Југославији после Другог светског рата.

Шта је показала Велика економска криза у Југославији 30-тих година 20. века? Прво, да је она општег карактера и да се јавила као одјек Велике економске кризе у свету која је отпочела 1929. године сломом Њујоршке берзе. Показала је и то, да су њене манифестације и појаве више општег карактера, него посебног и појединачног. Опште испољавање кризе се манифестовало у поремећајима на берзама и финансијама капиталистичких земаља, паду производње у свим областима привредне делатности, при чему је најјача криза захватила пољопривреду и индустрију, уз то и спољну и унутрашњу трговину, што је изазвало појаву велике незапослености и осиромашења великих маса становништва, посебно сељаштва и индустријског пролетаријата, али није мимоишло ни власнике банака, фабриканте и трговачки и средњи сталеж. Готово да није било сегмента друштва који није био погођен кризом и чија егзистенција и приватно власништво није било погођено. Обојатали су се само шпекуланти и корупционаши. Незапосленост најширег слоја становништва изазвала је социјалне немире и покрете. Јачају европска социјалдемократија и комунистички покрет, али и европска десница уобличавајући се у фашизам. Највећи број ових појава могуће је наћи и на југословенском простору.

Пратећи пад цена пољопривредних производа Вучо је запазио да су се прве појаве кризе јавиле у Југославији раније. Ову појаву он уочава 1926. и 1927. да би у његовом налазу ова појава 1929. године била веома изражена, а 1930. и 1931. године пад цена пољопривредних производа попримио катастрофалне размере. Појава се протеже све до 1933, а делимично и 1934. године. У Југославији криза почиње прво у области пољопривреде и постепено се проширила на индустрију, трговину, банкарство, занатство и, на крају, на целокупну привреду. Последице су биле веома уочљиве. Тако је катастрофалан пад цена пољопривредних производа довео сељаштво у врло тежак положај, јер је његова куповна моћ знатно смањена с обзиром на огромну разлику између цена пољопривредних и индустријских производа. Дошло је до отварања тзв. маказа цена, које не обележавају само период криза, него и време цикличног успона привреде у капиталистичким земљама.

Када се из историографског угла посматрају порекло и исходиште Велике економске кризе 1929. на југословенском историјском простору, онда се јасно уочава однос општег и посебног у овој економскоисторијској појави. Опште је да су кризу у Југославији обележиле опште појаве светске кризе, и да се она идентично испољила кроз хиперпродукцију, незапосленост, финансијску, пољопривредну и индустријску кризу, али и суочила с глобалним проблемом односа рада и капитала. Оно што се испољило као посебност, јесте време почетка и краја трајања кризе. Велика економска криза 1929. овде је почела раније 1927. године као пољопривредна криза, а завршила касније, 1935. године ступањем на снагу *мера државне интјервенције*. Временска одступања кризе у Краљевини Југославији произашла су из специфичности у развоју капиталистичке привреде, која се испољила између осталог кашњењем у индустријској револуцији у великом делу историјских области, које су чиниле модерну југословенску државну интеграцију с почетка 20. века, али и незавршеној аграрној реформи, што

је имало за последицу преживљавање феудализма у једном делу историјских области чак до краја Другог светског рата и социјалистичке револуције. Ове појаве су, међутим, недовољно истражене и у синтезама савремене историје занемарене. Генерално се може констатовати, да су и постигнути резултати економскоисторијских истраживања занемарени као спознаја у формирању историјске свести и културног обрасца у дубинским структурама историје. То што у време када се на Нијагари гради гигантска хидроцентрала по Теслином изуму, у свести балканског човека чкиљи пламен лучи и петролејке, може се сматрати најдрастичнијим примером.

Оно што се испојило као опште биле су мере економске политике, које су подузете и спроведене за решавање последица кризе, а артикулисале су се као државна интервенција у привреди, коју је спровела влада Милана Стојадиновића 1935–1939. године, а започела претходна Јевтићева влада. „Нова економска политика” владе Милана Стојадиновића у многим својим елементима ослањала се на чувени Рузвелтов Њу Дил, који је спроведен у Сједињеним Америчким Државама, и који је као програм примењен у основним интервенционистичким мерама и у Југославији. Када је реч о *државној интервенцији у привреди Јуџославије 30-тих година 20. века*, сматрамо да је од посебног значаја управо данас анализирати њене основне одлике. На њима ћемо се највише и задржати због општег њиховог значења за разумевање механизма и исходишта економских криза у капитализму, јер се показало да су оне циклична законитост његове природе. Управо смо у Србији суочени с најновијом великом економском кризом осам деценија после прве Велике економске кризе 1929. Уочљиво је при томе да су и једна и друга настале после периода конјунктура у којима је преовладала идеологија либерализма. Европске земље транзиције требало би, међутим, издвојити из оквира разматрања последица капиталистичке конјунктуре, јер оне уочи најновије велике кризе нису припадале тој економскоисторијској структури и том економском свету и животу. Оне су пре пада Берлинског зида припадале социјалистичком друштвено-економском систему који је карактерисао другачији економски живот и поредак. За њега је била карактеристична друштвена и државна својина као доминантна карактеристика за разлику од монопола приватне својине над средствима за производњу у капиталистичком делу света. Компаративно изучавање две велике светске економске кризе, кризе из 1929. и кризе из 2009, садашње, отвара озбиљно и тешко питање својине, које је као такво једно од великих енигми етике свих досадашњих цивилизација, ако се оне посматрају с хуманистичког становишта. Питање власништва над средствима за производњу, односно питање друштвене својине (корпоративне) и приватне (личне), и свих трансформација у друштву проистеклих из односа људи према овом феномену било би нужно поново преиспитати. Од времена Русоа (Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778) Европа се до почетка 21. века пита, а с њом и други делови света, да ли је тачна његова мисао да је све зло почело од времена када је први човек побо колац у земљу и казао „Ово је моје!”

Економске кризе су показале да је човек као појединац немоћан у суочавању с феноменом великих капиталистичких криза, и да као једини избор

има управо државу, с присутном опасношћу да се ова претвори у тоталитарни забран. Када се води разговор о државној интервенцији у привреди нужно је, међутим, имати у виду потребу о теоретском одређењу појма, и при том уважавати Вучово упозорење на разликовање интервенционистичких мера од мера којима држава утиче на привреду као целину или неки њен део. При томе, он од интервенционистичких мера изузима мере које нормално и редовно улазе у саставни део опште функције државе као администратора друштвеног живота (порез, царине, и сл.), мера које се употребљавају за осигурање административних трошкова државе, и које је тешко раздвојити од мера државне интервенције посебно кад се оне споје с разним социјално-политичким мерама државе.

У светској литератури се може наћи констатација, да су 18. и 19. век време доктрине економског либерализма за разлику од 20. века, који је век државне интервенције. У 20. веку у периоду између два светска рата повећава се државна својина и државни сектор привреде, раширено је државно планирање, затим разни облици интервенције државе у радничком питању путем радничког законодавства, у исто време јачају државна својина и капитал.

На Другом конгресу економиста Краљевине Југославије одржаном 1930. године предмет расправе је била Велика економска криза. У реферату који је на конгресу поднео Леон Претнер изнета су три елемента који оправдавају и чине нужном државну интервенцију у привреди: 1. фискални разлози, 2. социјални разлози, 3. национални разлози. По Претнеру, када се држава јавља као индустријалац или трговац, она себи на тај начин ствара изванредан приход који јој омогућава да не повисује општи порески ниво. Осим тога, у односу на приватна предузећа, држава као власник средстава за производњу, води рентабилније индустријска предузећа. Како приватна предузећа више теже профиту од државних, у државним је максимално ублажено експлоатисање радника. Државна предузећа могу бити не само средство економске и социјалне политике, него и националне. У тоталитарним државама постоји схватање, по њему, да државу треба подредити општој националној политици којој она треба да служи само као средство. Како је приватни капитал анационалан и инспирисан искључиво профитом, нужно је да управљање привредом узме у своје руке држава. Према Јосифу Кораћу, који се такође на конгресу бавио овим питањима, држава је у Краљевини Југославији желела индустријализацију из два разлога: прво, да реши проблем вишка пољопривредног становништва, и друго, да усмери индустрију служењу војним циљевима, тј. одбрани националне независности.

Догађања наступила с веком економске интервенције у време Велике економске кризе 1929. изнела су на површину историје као општу појаву – *државу као економски фактор*. Суштински нема разлике у структурном смислу између онога што се догађало у историји Југославије за време Стојадиновићеве Нове економске политике, и онога што се одиграло у Америци у време Рузвелтовог Њу Дила, осим што је Њу Дил наступио раније, као и да су историјске околности, а тиме и последице истих мера у Југославији, имале своје особености, и историјски касиле.

„Нова економска политика” владе Милана Стојадиновића (1935–1939) је време у коме се држава појавила као економски фактор у горњим слојевима историје. За државу је тада решавање проблема незапослености био кључни проблем како би се изашло из последица Велике економске кризе. Под притиском велике незапослености радника и пауперизације и пролетаризације сељака, изоштравања сукоба рада и капитала, још за време Шестојануарског режима краља Александра Карађорђевића, 22. новембра 1933. донета је Уредба о извођењу јавних радова. Ова уредба је замењена Уредбом Узуновићеве владе од 22. новембра 1934. После убиства краља Александра, и доласка на чело државе Намесништва кнеза Павла, нова влада Богољуба Јевтића 1935. изложила је свој привредни програм који је Јевтић окарактерисао као „ново доба” и „нова схватања” у економском погледу. Центар овога програма чинила је Уредба о финансирању великих јавних радова, публикована 4. фебруара 1935. Истог дана донета је и Уредба о заштити земљорадника. Министар финансија у Јевтићевој влади, Милан Стојадиновић, успева да нађе средства за извођење јавних радова у Југославији. Свота од милијарду динара створена је у форми средњорочних обвезница, пласираних код неколико већих домаћих и страних банака под повољним условима. Успех овога подухвата обезбеђивала је домаћа корпорација четири државна привилегована завода: Народне банке, Поштанске штедионице, Државне хипотекарне банке и Аграрне банке. Велики јавни радови требало је да омогуће оживљавање народне привреде и сузбијање незапослености. Они су предвиђали изградњу модерних међународних путева и изградњу нових путева којима би се успоставила веза центра државе с јадранским приморјем. Поред тога, они су предвиђали изградњу нових железничких линија које би употпуниле постојећу железничку мрежу изграђену раније у одређеним историјским областима, али и повезивање крајева државе који до тада нису били везани железничким пругама. У организацији јавних радова видео се најбољи начин да се ублажи незапосленост и економски уздигну поједини крајеви. Уредба о јавним радовима из 1933. оцењена је као економска новина у Југославији, али и као социјална уредба.

Међу југословенским привредницима сматрало се да су јавни радови „најефикасније средство за окончање привредне депресије”. Преко њих се инвестирало у индустријске радове и запошљавао се велики број незапослених радника и јачао државни економски живот. Изградња путева је била државна и национална потреба и због повезивања Краљевине Југославије са суседним државама добрим путевима, као што се то чинило и с изградњом железница. У унутрашњем саобраћају изградња путева је била посебно важна и због развоја аутомобилизма. Да би се појачале интернационалне везе и саобраћај, одлучено је да се у оквиру предвиђених јавних радова започне изградња југословенског дела интернационалног пута: мађарска граница – Хоргош – Суботица – Нови Сад – Београд – Ниш – бугарска граница. Овај пут би спојио Југославију с Мађарском и Бугарском. Као важно за оцену наше историјске ситуације треба напоменути, да осамдесет година после, данас, почетком 21. века, овај јавни рад није окончан. Изградњом пута Београд – Панчево, коришћењем Панчевачког

моста (највећег тадашњег моста средње Европе) Југославија би успоставила везу с Румунијом. Посебну важност имала је изградња пута Београд – Загреб – Љубљана, који је поред практичног значаја представљао симболичну везу „прошлости, садашњости и будућности”. Само за изградњу овог пута требало је више од милијарде динара, па је тада изграђен само деломично. Уредба Јевтићеве владе предвиђала је и извођење хидротехничких радова тј. мелиорацију и исушивање река, на пример слива Мораве. Ово није урађено ни до данас. Министар грађевина у Јевтићевој влади др Мирко Кожул, који је испред владе изводио програм јавних радова, истицао је да ће они имати далекосежне поледице за националну привреду, раднике са села и из фабрика, али и за највеће и најјаче индустријске организације.

Као један од највећих јавних радова, привредници и стручњаци су тада покушали да наметну електрификацију земље. Са закашњењем, Југославија крајем двадесетих година 20. века приступа кругу европских земаља, одлуком да се у земљи спроведе програмска електрификација. Шестојануарски режим је покушао да донесе Законски пројект о електрификацији, који је као основни циљ поставио етатизацију електричних постројења која служе за снабдевање великих потрошачких подручја. Закон је био оригиналан, јер се није ослањао ни на један од постојећих и важећих европских система електрификације. Њиме би се Југославија упустила у експеримент етатизације електричне привреде у шта се нису упустиле земље са знатно јачим капиталом као што су биле Немачка, Аустрија, Енглеска и Чехословачка, чији су системи електрификације били тада типични за Европу. Са Законом о електрификацији се, међутим, каснило и ишло је веома тешко, иако је електрификација била економски проблем првога реда, јер су од његовог решавања зависили економски напредак и модернизација државе. Услови за ово су постојали. У тадашњој Југославији су били заступљени сви извори енергије, и она је имала велике могућности електрификације због богатства у воденим снагама и огромним количинама угља. Једино су на европском континенту Француска и Италија биле испред ње у погледу богатства водених снага.

У одсуству закона, електрификација је спровођена без система и плана и даље, а због тога није било решено ни питање планског газдовања енергијом. Сигурно је било да без јефтине енергије није могло бити ни снажније индустријализације, и да је електрификација могла да реши проблем енергије, за што су биле заинтересоване све државе које су тежиле модерној привреди. Закон, међутим, није донет ни за владе Милана Стојадиновића, иако је у области електрификације било урађено доста посла. Тако ће се десити да Краљевина Југославија једина од свих држава у Европи у то време неће имати закон о електрификацији. У исто време, међутим, било је подигнуто више нових електричних централа и поширено постојећих као у: Пећи, Сомбору, Пљевљима, Гостивару, Скопљу, Босанској Костајници, Ваљевоу и др. Исто тако изграђени су далеководи: Бања Ковиљача – Зворник, Бајина Башта – Калуђерске Баре, Крушевац – Обилићево, Сењски рудник – Ђуприја, Суботица – Сента, Зеница – Какањ, Коњиц – Макале, Умка – Обреновац, Дуго Село – Бјеловар, итд.

Одлучне мере за електрификацију Краљевине Југославије држава је предузела тек касније када је у прорачуну за 1938–1939. предвиђено да се при Министарству грађевина оснује посебни електрификациони фонд из чијих прихода би се спроводила систематска електрификација земље. Као један од главних извора формирања електрификационог фонда предвиђено је да буде државна трошарина коју су плаћали потрошачи електричне енергије. Међутим, ни 1938. године у земљи нису били завршени неки пионирски радови на електрификацији. У већем делу Југославије тада су били електрификовани само градови и варошице, као и један број села која су се налазила у близини великих места. Уз то је производња електричне енергије била неекономична због тога што су у употреби за њену производњу биле махом локалне електричне централе с веома ниским ступњем коришћења. Осим Дравске бановине, која је електрифицирана 63,9%, стање у осталим бановинама било је лоше. Нешто боље било је у Приморској бановини (6,5%) и донекле Савској (у северозападном делу 11,1%, а у осталим деловима 3,7%). На простору неких бановина електрификација је била тек почела.

Јавне радове је као најпотребнију меру у време Велике економске кризе пре свега у аграрним државама источне и југоисточне Европе било предложило Друштво народа. Оно је програм јавних радова ставило на дневни ред Светске привредне конференције у Лондону 1933. Програм Друштва народа односио се првенствено на Југославију, Румунију, Бугарску, Пољску, Летонију и Мађарску, јер су у овим државама тешкоће биле највеће. Изабрани су првенствено програми који су имали међународни значај. То су у Југославији биле путна и железничка мрежа, које су имале значај за међународни саобраћај. Југословенски делегат на Лондонској конференцији И. Мохорич упозорио је на велику важност успостављања међународних телефонских каблова преко Југославије и Балкана за Оријент, и њихов значај за будући развој трговачких веза с Блиским Истоком. Тада су се међународни кабови завршавали на северној граници Југославије, јер се нису могли даље поставити због Велике економске кризе.

У Краљевини Југославији био је расписан унутрашњи зајам од 4 милијарде динара, од кога је 1,5 милијарди била предвиђена за грађење нових железница. Само једним делом изградњу железничких пруга изводила су приватна предузећа, док је остало извођено у државној режији. У јулу 1936. године донета је посебна Уредба о трасирању и грађењу нових железничких пруга. Централни пројект ове уредбе била је изградња железничке артерије која би везала Ибарску долину с долином Западне Мораве, а затим ове с пругама у јужним и источним крајевима државе правцем Карловац – Глина – Добој – Ваљево – Београд и Рашка – Биоче – Подгорица и др. Овај велики посао Стојадиновићева влада предузела је да би обезбедила нов полет привреде и повезивање појединих крајева унутрашњости с Јадранским морем, као и побољшање страног транзитног саобраћаја.

Шири појам јавних радова предузетих у Краљевини Југославији подразумевају и послови изведени у области рударства и индустрије. Стојадиновић је изнео јавно становиште, да Краљевска влада сматра, да треба учинити крај до-

тадашњој привредној политици „да ми извозимо иностранству наше сировине па да после увозимо прерађевине тих истих сировина и дајемо за њих девизе!” Значајан подухват у том правцу је изведен изградњом железаре у Зеници. Изградња „Грубе пруге” 1937, која је оцењена као последња реч металуршке технике, и где је израђена прва југословенска шина, сматрано је важним за стварање националне индустрије. Изградња Грубе пруге у Зеници била је поверена немачкој фирми Круп. Кад је завршен пројект, Зеница је могла да производи најразноврсније профиле од жице и лима до највећих железничких трачница и траверзи за мостове и велике грађевинске објекте, најфиније врсте челика и гвоздених производа. Пројектант и реализатор нове ваљонице и Грубе пруге, директор Индустрије гвожђа ДД у Зеници инж. Урош Лазовић изјавио је: „Стављање у погон Грубе пруге, значи ослобађање наше земље и целог Балкана из тешког јарма робовања иностраном челику и гвожђу”. Стојадиновић је изјавио, пак, да је из Зенице, индустријског центра пуног угља и гвоздене руде, 1936. године прокламована нова економска политика, и да је прво дело те нове политике последња реч технике, а да сличне фабрике заједно с новим путевима и железницама ничу по целој земљи обележавајући економски напредак какав Југославија до тада није видела.

Уследило је остваривање државне интервенције код прераде осталих руда: бабра, алуминијума, олова, хрома и др. Други по важности значајан пројект државне интервенције Стојадиновићеве владе у области индустрије била је изградња електричне рафинерије у Борском руднику 1936–1938. године. Стојадиновић је лично отворио и радове за изградњу Електролизе у Бору, успевши да приволи француски капитал, у чијем власништву је био Борски рудник бабра, да се више не извози сирова руда из земље, него да се прерађује у Бору. У Бору се у то време налазио један од светских рудника бабра. Он је био посебно важан за Европу, и то за индустријски развијене земље у којима се трошио у великим количинама. У исто време појаве бакарне руде на континенту су биле веома ретке. На сваку тону бабра произведеног у Европи увозило се 4–5 тона бабра с других континената, нарочито из Америке. Бакарна руда је била посебно важна као сировина за електроиндустрију и електрификацију, као и за хемијску и пољопривредну индустрију. Производња бабра је била веома важна и за развој металне индустрије која је била најразвијенија унутар фабричке индустрије и рударства у индустријски развијеним државама.

Из борске бакарне руде годишње се производило око 50.000 тона топљеног црвеног бабра у коме је било око 2.000 кг злата и око 6.000 кг сребра. Пре изградње електролизе у Бору Југославија је, међутим, морала из иностранства да увози сваки килограм бабра који јој је био потребан, јер га у земљи није било, пошто црвени бакар није могао да се употреби. Био је потребан само још један процес у производњи, па да он буде способан за употребу као бакар. Одлика рудишта бакарне руде у Бору био је високи процент бабра у односу на америчке руднике бабра. Пре изградње Електролизе у Бору Французи су извозили без икакве контроле борску руду и прерађивали је у Паризу. Француско друштво Борских рудника, чији капитал је и центар била Банка Мирабо у Паризу, ју-

гословенској администрацији је пријављивала, и то непотпуне, податке само о бакарној руди, али не и о племенитим металима, од којих је за државу било посебно важно злато. Извоз руде се обављао слободно у затвореним вагонима над којима се није вршила никаква контрола. Југославија је била посебно оштећена, јер се у сировом бакру који је извожен у иностранство, извозио и племенити метал, злато и сребро. У исто време Народна банка Краљевине Југославије је веома скупо куповала злато у иностранству, да би одржала вредност динара. До 1935. године из Борског рудника извезено је преко 16 тона злата и 32 тоне сребра. Ту количину злата и сребра Француско друштво Борских рудника извезло је сасвим слободно. То стање се променило тек 1935. године, јер је одредбама Уредбе о надзору производње и употреби племенитих метала од 4. августа 1934. право откупа целе производње и употребе племенитих метала имала Народна банка Краљевине Југославије у име државе. Рударска и друга предузећа у земљи, која су производила племените метале као главни или споредни производ, или чији продукти су садржали племенити метал, без обзира на то да ли се он добијао у земљи или ван ње, била су дужна да понуде Народној банци откуп за целокупну своју производњу, и то по светској тржишној цени на Лондонској берзи. Овај закон се односио и на борску руду.

По учешћу у укупној вредности извоза Југославије бакар је долазио на друго место. Испред бакра је само долазио извоз дрвета. У вредности укупног југословенског извоза у периоду 1921–1938. године удео бакра се кретао: 1,68% године 1921, 3,33% године 1922, 7,34% године 1930, 1935. године 8,43%, 1936. године 8,38%, 1937. године 7,83 %, 1938. године 8,04 %, а 1939. године 8%.

Укупне инвестиције за изградњу Електролизе износиле су 35 милиона динара, а њен капацитет био је 12.000 тона електролитног бакра годишње. До избијања Другог светског рата Електролиза је произвела следеће количине електролитног бакра: 1938. године 3.243 тона, 1939. године 12.463 тоне и 1940. године 11.476 тона. Ове чињенице свакако треба узети у обзир када се оцењује улога Бора у европској привредној историји времена Друге индустријске револуције, тј. увођења употребе електричне енергије као погонске снаге – електрификације, која се темељила на употреби бакра. Осим тога, потребно је нагласити, да су подизањем Електролизе у Бору решени сложени електротехнички и електрохемијски проблеми модернизације металургије бакра.

Новом економском политиком поклоњена је посебна пажња и алуминијуму изградњом Фабрике алуминијума у Лозовцу код Шибеника, чије подизање је имало последице на производњу авионске индустрије, конкретно фабрике авиона Икарус и Змај у Земуну. Што се тиче олова и цинка, то су били главни производи Трепчанских рудника у близини Косовске Митровице. Основано 1927. Трепча Mines Limited било је једно од највећих и најмодернијих рударских предузећа у Југославији. Али и оно је било у власништву страног капитала, енглеског. Централа предузећа се налазила у Лондону. Свечаном отварању рудника присуствовали су и краљ Александар и кнез Павле. Године 1939–1940. била је највећа производња. Тада је произведено 698.760 тона руде у којој се налазило 60.352 тоне олова, 25.686 цинка, 85.603 сребра, 1.407 бакра, 115,46 лигнита,

84.964 пирита. У јуну 1939. године Стојадиновићева влада је донела декрете о изградњи Топионице олова и цинка, чиме је означен почетак „нове економске политике” и за експлоатацију олова и цинка. До тада је у Трепчи произвођен само концентрат олова и цинка, који је извожен. Компанија Трепча Mines Limited је на име договора о изградњи Топионице од југословенске државе добила низ повластица. С друге стране, у циљу изградње Топионице енглеска компанија је повећала свој капитал на 2 милиона фунти стерлинга. У истом циљу тада су, као огранци Компаније, основана два акционарска друштва: Топионица олова АД Звечан и Топионица АД Шабац. Прва пећ топионице у Звечану започела је с радом крајем 1939. У току 1940. године топионица је производила месечно од 1.000–1.800 тона олова.

У другој половини 30-тих година Југославија се налази под притиском Немачке, која у вези с Хитлеровим политичким програмом освајања света и тежње за новом прерасподелом колонија, настоји да од ње надокнади количину обојених метала која јој је недостајала за развој војне индустрије. Колико год да је Стојадиновићева политика прераде метала у земљи прокламовала политику економске и политичке независности Краљевине Југославије, у исто време подизањем Електролизе у Бору, иста ова влада је у име државе од времена Рајнске кризе у марту 1936. године, управо, и преко Бора отворила врата економској и политичкој зависности од Немачке. Како је Југославија имала обојене метале који су недостајали Немачкој као сировина, посебно бакар и олово, она је постала веома важна у немачком спољнотрговинском билансу. Од 1935. Немачка је приступила извозу наоружања као средства за обезбеђење важних стратешких сировина и постизање политичких циљева. То се подударило с настојањем југословенске државе да се наоружа и појача одбрамбену моћ због погоршања опште ситуације у Европи и свету услед италијанске агресије на Етиопију. И поред званичне политичке оријентације према Француској и чланства у Малој Антанги, Краљевина Југославија проширује све више економске и политичке везе с Немачком. Услед тога све више расту југословенске наруџбине у Немачкој. Крајем 1938. Немачка одобрава Југославији велики кредит за набавку ратних авиона, артиљерије и друге опреме у износу од 200 милиона марака. У фебруару 1939. пада Стојадиновићева влада, а нова влада Драгише Цветковића у јулу исте године потписује тајни протокол с Немачком, према коме је Југославија морала 50% увезеног оружја да плати Немачкој испорукама стратешких сировина, и да истој уступи концесију за експлоатацију нафте у Југославији. Немачка је затражила чак и целокупну производњу Борског рудника. Она је притиском на владу Драгише Цветовића успела да присили ову да у јесен 1939. године затражи од Трепча Mines Limited и Француског Друштва Борских Рудника да целокупну производњу предају на неодређено време на располагање југословенској држави, јер јој је било потребно да извозом метала обезбеди увоз важних државних потреба, посебно наоружања. Влада је најавила увођење посебног Комесаријата за руде и метале. Споразумом из августа 1940. године, југословенска влада је омогућила Немачкој да заплени готово целу производњу Трепче, али ће Енглези формално сачувати власништво над

овим рудником цело време Другог светског рата, за разлику од Француза који су били присиљени да Бор продају Немцима.

Поред мера које је спроводила у области индустрије и привреде тадашња Југославија, као држава, створила је и читав *систем државних привредних предузећа*, а тиме и *систем државне привреде*. Држава преко својих посебних органа и организација учествује у привредном животу земље. Она помоћу бановинске и коморске организације од 1929. године држи чврсто под својом контролом вертикалну и хоризонталну организацију приватне индустрије у земљи. То конкретно изводи преко индустријских комора, удружења индустријалаца и Централне индустријских корпорација.

По традицији држава је готово у свим капиталистичким земљама била у поседу значајног земљишног фонда, рудника, шума, војних објеката (фабрика оружја), железница, поштанско-телеграфско-телефонске службе, штампарија, новчаних завода, завода за ковање новца, фабрика. Она је била и највећи купац, јер је давала велике набавке и посао многим индустријама, од којих су неке искључиво зависиле од њених набавки, као што је била војна индустрија. Велики набављачи, чији су прорачуни годишње досезали до једне милијарде динара били су: војска, саобраћај, монополи, поште, грађевинарство. Како је имала највећи број продавница својих предузећа, она је била и највећи трговац у земљи. Била је регулатор промета и организатор унутрашње и спољне трговине, не само посредно, него и непосредно у најважнијим производима земље: пољопривредним, шумарским, дрвним, рударским и индустријским. Држава је била и највећи акумулатор капитала у земљи. Краљевина Југославија је преко својих државних и привилегованих новчаних установа: Народне банке, Државне хипотекарне банке, Поштанске штедионице и Привилеговане аграрне банке акумулирала на милијарде динара. Као највећи финансијер она је преко својих новчаних завода имала највећу могућност за давање кредита, који су се кретали до 8 милијарди динара.

Најважнији органи југословенске државне привреде били су Призад, Уред за контролу извоза стоке и Шипад. Као највећи послодавац у условима државно-капиталистичке привреде, држава је од „народног новца” плаћала велику војску од 400.000 својих намештеника: чиновника и службеника, официра и подофицира, радника и занатлија. Тешко је установити колико је људи посредно зависило од државе. Само железнице, чији је такође била власник, и које су биле једно од највећих државнокапиталистичких предузећа у земљи, запошљавале су велику радну снагу – око 70.000 сталног особља, као и представљале и највећи инвестициони капитал с приходом од око две милијарде динара. Толики приход је држава имала и од Управе монопола. У току прве деценије постојања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца држава је имала велике приходе од државних рудника – преко 4 милијарде динара. Осим Мостара, југословенски државни ерар наследио је државне руднике највећим делом од аустроугарског ерара. Највише државних рудника било је у Босни и Херцеговини, и то десет. У Босни је био и државни рудник железне руде Љубија, железара с рудником, топионицом и ливницом у Варешу и електране у Креки и Зеници. У Словенији

су била два државна рудника угља с електраном у Велењу, а на подручју Хрватске и Славоније, као и Србије по један рудник угља. Државним рудницима је управљала Дирекција државних индустријских предузећа са седиштем у Сарајеву. Она је управљала са 14 рудника угља, с два рудника гвожђа, и с по једним манганове и хромове руде, једном топионицом и ливницом и једном соланом. Вредност ових предузећа ценила се на три милијарде динара.

Стојадиновићева влада је у склопу програма „општег оживљавања националне привреде” и ликвидирања кризе подузела одређене мере у свим државним рударским предузећима, пре свега она је повећала своје наруџбине, што је довело до повећања производње у државним рудницима угља и гвоздене руде а ово до повећања запослености у овим рудницима, дакле, имало је и своје социјалне консеквенце. Укупно је у свим државним рударским и топионичарском предузећима 1934–1935. буџетске године било 10.354 радника да би се следеће 1936–1937. године број запослених попео на 11.216 радника.

У време Стојадиновића 1938. године створен је велики индустријски комбинат под контролом државе Акционарско друштво југословенски челик (Југочелик АД) у чији састав су ушли: Жељезара Зеница, Рудник железне руде и Металуршки завод у Варешу, Рудник железне руде у Љубији и рудници угља у Брези и Зеници. Уредбом о оснивању акционарског друштва Југословенски челик АД одређен је основни капитал друштва на 600 милиона динара, који се делио на 120 хиљада деоница с комисионом вредношћу од 5.000 динара по акцији. Акције су се морале емитовати у два дела и то први део одмах у износу од 500 милиона динара, а други у вредности од 100.000 динара у 1945. години. Овлашћена је Државна хипотекарна банка да код оснивања може да упише приоритетне акције друштва у вредности од 200 милиона динара. Министар шума и руда Милан Врбанић изјавио је на оснивачкој скупштини друштва, да ће његово оснивање омогућити да се југословенска гвоздена индустрија учини потпуно независном, и да ће бити „искориштено наше рудно благо, па и гориво, чиме ће престати потреба за увозом овога из иностранства. Производићемо у првом реду оне фабрикате које смо до сада морали из иностранства у великим количинама да набављамо”. Сви, међутим, нису били министровог мишљења, а сматрали су и да је стварање овога концерна било диктирано политичким и војним разлозима, а мање економским. Фактичко стање је било, да је југословенска производња била ограничена, услед европских картела који су још увек били на снази. У Зеници је, пак, 1940. изграђена пета по реду Сименс-Мартинова пећ, производних могућности 50 тона. Следеће, 1941. године, ће у Загребу лично поглавник др Анте Павелић потписати законску одредбу на основу које је Југочелик АД претворен у акционарско друштво „Хрватски рудници и талионице”. Још 1929. године административном поделом Краљевине Југославије на бановине појавиле су се тешкоће између бановина и појединих државних добара, која су ове хтеле да присвоје. По закону о банској управи од 7. новембра 1929. бановина је призната као правно лице, односно да може имати своју властиту имовину поред државне.

За разумевање економске кризе у Југославији од изузетног значаја је и сагледавање аспеката њеног испољавања у дрвној индустрији, као и последица по

Шипад, највеће шумско индустријско предузеће у земљи, које је било државно предузеће са специјалним повластицама, јер је служило држави као инструмент у спољнотрговинској политици, због чега је било у сукобу с приватном дрвном индустријом. Шипад је имао пет индустријских постројења: четири стругаре и једну фабрику целулозе. Највећа стругара је била у Завидовићима у подручју бивше „Криваје”. Друга се налазила у Дрвару, трећа у Добрљину, а четврта у Устипрачи. У Фабрици целулозе Дрвар АД Шипад је учествовао с 50% капитала. Министарство шума и руда је морало због проблема Фабрике целулозе у Дрвару да подузме мере за санацију Шипада откупивши њене акције за суму од 9,5 милиона динара, па је ова фабрика када је прорадила 1937. понова имала 600 запослених радника. Поред ове фузије, Шипад се 1937. фузионисао и с предузећем Дурмитор АД, чиме је држава хтела да створи моћан и велики дрвни комбинат.

Услед многих афера везаних за Шипад у које су били уплетени високи државни чиновници у познатим привредним листовима појавило се мишљење, да је етатизација државних предузећа супротна начелима економије засноване на начелима приватне својине. Она је само нужно зло које треба ограничити на оне гране пословања у којима приватна иницијатива може да крене у сукоб с општим интересима. Дрвна индустрија је била прва индустријска грана у којој је заведена диригована привреда. У овој области држава интервенише још пре увођења Нове економске политике Милана Стојадиновића у циљу ублажавања кризе у индустрији и трговини дрветом, која је настала 1935. услед примене економских санкција према Краљевини Италији од стране Друштва народа, када је 28. фебруара 1936. донета Уредба о регулисању шумске продукције и мера санације дрвне привреде. После ове, донесено је још низ посебних уредби, између којих треба издвојити Уредбу о организацији Министарства шума и рудника. Основна ствар у овој уредби била је намера да се у државним шумама одвоји привреда од надзора, пошто се држава појављивала у шумској привреди у исто време као власт, привредник и трговац у сопственим шумама. У Архиву Шипада налази се важан документ с назнаком „није за јавност”. Доставила га је Централа индустријских корпорација Краљевине Југославије 1939. године Шипаду под насловом „Етатизација у Југославији”. Текст је требало да се достави свим чланицама Централе. Наглашено је да Централа индустријских корпорација изучава питање етатизма у Југославији „с обзиром на то што држава све више проширује свој делокруг на оне гране делатности у којима већ постоје приватна предузећа способна да подмире чак и сву домаћу потрошњу. Тако се Министарство грађевина носи мишљу да оснује државну фабрику цемента, а постојеће фабрике с једном трећином свога капацитета могу покрити сву потребу у земљи”. Централа је обавештавала Шипад да је прикупила податке о постојећим државним предузећима, које му доставља, и из којих се види „да је држава постала највећи индустријалац у нашој земљи. Држава, односно државна предузећа производе: угљ, железну руду, све врсте ваљаног гвожђа, вучену жицу, и друге израде од гвожђа, електричну енергију, дрво, целулозу, дуван, со, шећер, млечне производе, сухомеснату робу, аероплане и аеропланске моторе,

војну одећу и обућу, седла и другу војну спрему; све врсте експлозива, географске карте, импрегнисане железничке прагове, врши штампарске послове итд. Централна индустријских корпорација је обавештавала Шипад и с посебним подацима које је сакупила о бановинским и општинским предузећима. По њеним сазнањима бановине и општине су организовале своје учешће у привреди углавном с електричним централама, водоводима, плинарама и кланицама, а у приличном броју „самоуправна тела” су оснивала и фабрике леда, производе и оправљају трамваје, израђују каросерије за аутобусе, производе ћилиме, имају своје ливнице и радионице.

Када је у питању однос државе према толико важној војној индустрији, може се констатовати да се у Југославији све до 1937. ова индустрија развија неплански и да су државна улагања у њу била скромна. Кичму целокупног ратног потенцијала земље чинило је пет државних војнотехничких завода и неколико мањих војних предузећа и фабрика у приватном власништву. У власништву државе налазио се најпознатији чувени Војнотехнички завод у Крагујевцу, у чијем саставу ће се од 1936. до пред Други светски рат налазити и остали војнотехнички заводи: Чачак, Обилићево (Крушевац), Камник, Сарајево, Загреб. Ова материјална база војне индустрије није била довољна, па је највећи део наоружања набављан из иностранства и то из Француске, Белгије, Немачке, Италије, Чехословачке, САД и других држава, после 1935. највише из Немачке. Југославија је у Други светски рат ушла са залихом муниције само за десет дана, с недовољним наоружањем и привредом неприпремљеном за ратну производњу. У војним круговима Краљевине још много раније од наступања Велике економске кризе и најави светског оружаног сукоба, појавили су се заговорници јачања „ратне привреде” тј. војне доктрине о „општој државној мобилизацији” (генерал Милан Недић, али и начелник Министарства трговине и индустрије Миливоје Савић). „Ратна привреда” је подразумевала обухватање привреде одређене земље са свеукупним економским изворима, прилагођену ратним условима и потребама. „Општа државна мобилизација” је по генералу Недићу подразумевала да држава у случају ступања у рат треба да мобилише не само своје војне снаге, него и своју материјалну моћ. Војна мобилизација је био само један део опште државне мобилизације. Да је у Краљевини Југославији спровођена концепција „опште државне мобилизације” крајем 30-тих година говоре спискови људства и индустријских постројења који су састављани по фабрикама на које смо наилазили у архивским материјалима Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије у Архиву Југославије и фондовима Војноисторијског института у Београду. Држава је имала потпуну контролу над тзв. ратном индустријом у ужем смислу која је била концентрисана по разним државним фабрикама и војнотехничким заводима. Ратна индустрија у ужем смислу је била она индустрија која је давала производе који су служили у непосредне војне сврхе: производња оружја, муниције, барута, војне одеће и обуће, авионских мотора и других саобраћајних средстава. Развој војне индустрије у Југославији је био везан, пре свега за развој артиљерије. Артиљеријска ватра је играла велику улогу у југословенској војној доктрини формулисаној у „општој ратној служби” из

1937. године. Од 1935. под контролу државе долази и приватна индустрија. По споразуму тада насталом, авионска предузећа су пристала на поделу послова које би им давало Ваздухопловство војске, и то: Икарусу АД у Земуну, Змају АД у Земуну, „Живојину Рогожарском АД” у Београду. Године 1937. Индустрија авионских мотора у Раковици потпуно је национализована. Под контролу државе, као њен програм, стављена је и изградња индустријских путева, јер су они били важни за „индустрију земаљске одбране”. У фонду Милана Стојадиновића налази се један елаборат у коме је изнесен програм за изградњу индустријских путева, од којих се као један од најважнијих предвиђао пут од Бајине Баште до Вишеграда због подизања великих електроцентрала на Дрини код Бајине Баште. Године 1940. морала се траса свих нових путева и оних који се оправљају достављати војним властима.

Ради стварања средстава за Фонд народне одбране, основаног при Министарству војске и морнарице у Финансијском закону за 1939–1940. годину, установљен је специјални допринос који се почео наплаћивати од свих пореских обвезника паушално од јула 1939. године, а стопе су му се кретале од 25–40% од основице. Био је донесен и низ специјалних уредби којима су промењени додашњи законски прописи о непосредним порезима, о порезима за пословни промет, о скупном порезу и о таксама. Против ових мера државе побуниле су се трговачке и индустријске коморе у земљи. Трговачко-индустријска комора у Сарајеву је тврдила, игноришући ратну ситуацију која се била наднела над Европом, да су ове реформе изведене „без мотивације за такве мере”. С друге стране, део привреде и државне администрације у присуству ратне опасности тражи консолидацију јединственог привредног и трговачког простора у земљи. И једни и други су сагласни о потреби дириговане привреде, али да у томе узму учешћа и привредници и држава.

Надвијање опасности од новог светског рата, међутим, у Краљевини Југославији ће продубити и једну од кључних дилема стратешке природе, која се односила на став државе и целокупног друштва према индустријализацији, питање које је било широм отворено с Великом економском кризом. Стратешка дилема, да ли се одредити за развој пољопривреде или индустрије, представља једну од посебности историјске артикулације економске кризе у Југославији. У периоду 1934–1935. године појавиле су се наглашене оцене да се у Југославији не схвата значај и важност индустрије за економски и културни развој земље, и да је то неразумевање још веће кад је у питању њен значај за одбрану земље, да би 1939. године дошло до веома конкретног заговарања индустријске мобилизације земље, и то од стране државне администрације и најекспониранije војнотехничке и индустријске елите. Ова велика стратешка дилема, која се појавила међу економским теоретичарима и у круговима државне администрације, али и у привредним круговима, остаће присутна уз разна колебања и наклоне према једном или другом решењу током целог постојања југословенске државе 20. века. Она је настала као резултат преиспитивања дубина историјских структура на југословенском историјском простору, структура које су се тектонски изместиле у време Велике економске кризе 1929. године, и чије померање није завршено до данас.

Исто тако, потребно је закључити да су отварањем јавних радова најодговорнији субјекти државе као исходиште из Велике економске кризе видели у акцији. Акцију као излазак из кризе заговара 80-тих год 20. века Имануел Валерштајн у књизи *Обележја и њерсијективне свейске кайићалистичке љривреде*, објављене у Кембриџу 1984. године.

Церак, 15. априла 2010.

THE GREAT ECONOMIC CRISIS
AND STATE INTERVENTION IN INTERWAR YUGOSLAVIA

SMILJANA ĐUROVIĆ

Institute for Contemporary History, Belgrade, Serbia
smiljana.djurovic@eunet.rs

SUMMARY: The subject of this paper is the Great Economic Crisis (that began with the crash of the New York Stock Exchange in 1929), which also hit the Kingdom of Yugoslavia during the 1930s. The author applies an interdisciplinary approach, with an accent on reviewing the basic inputs at the start of the crisis. Special attention is devoted to socio-economic development, state economic policy and tectonic shifts in the basic structures of history, which were especially visible during the time of the New Economic Policy of the government of Milan Stojadinović (1935-1939). The text deals with the structural changes in the upper layers of history, which took place in the shifts and positioning of society in relation to private and state property in the capitalist socio-economic system of the Kingdom of Yugoslavia.

While considering the important question of the relationship between the general, the specific and the individual in history, the author examines the economic and historical phenomena through which the history of Yugoslavia is reflected in the general currents of world history, specifically the Great Economic Crisis of 1929-1933. The general features of the crisis of the Kingdom of Yugoslavia's capitalist economy were manifested through hyperproduction, unemployment, and the financial, agricultural and industrial crisis, but also through dealing with the global problem of the relationship between labor and capital. Also having a general aspect were the economic policy measures that were undertaken to deal with the crisis and its consequences, which were articulated in the form of state intervention in the economy, whose harbingers appeared during King Aleksandar's so-called 6th of January Dictatorship, with the promulgation of the Decree on Public Works of November 22, 1933. The interventionist measures would continue under the rule of Prince Paul and the government of Bogoljub Jevtić, and gain full speed during the government of Milan Stojadinović, when state interventionism in Yugoslavia took on the general elements of the state interventionism of Roosevelt's New Deal in the United States. The specific onset and duration of the crisis in the Yugoslav historical space are viewed in light of the Yugoslav space's specific historical circumstances, namely the tardy development of capitalism, the industrial revolution, and the ending of feudalism. In Yugoslavia, the crisis began earlier, with the agricultural crisis of 1927, and ended later, in 1935, with the beginning of the realization of Milan Stojadinović's New Economic Policy.

The greatest attention is devoted to public works as “the most efficient means of ending the economic depression,” which was proposed by the League of Nations as the most necessary measure for dealing with the Great Economic Crisis, primarily in the agrarian countries of eastern and south-eastern Europe. In addition, a public works program was also placed on the agenda of the London Economic Conference in 1933. The program of the League of Nations primarily concerned Yugoslavia, Romania, Bulgaria, Poland, Latvia and Hungary, as these were the states that were the hardest hit. Since the programs chosen were primarily those that had international importance, this paper deals with a road and railroad network that was significant for international transportation (e.g. the international roadway Hungarian border-Horgoš-Subotica-Novi Sad-Belgrade-Niš-Bulgarian border). Decrees were passed for carrying out hydro-technical works, and the reclamation and draining of rivers, while businessmen and experts sought to push the electrification of the country to the top of the public works agenda.

As the broader scope of public works undertaken in Yugoslavia also encompassed works done in the domain of industry and mining, the text also deals with the state’s policy regarding iron ore, copper, aluminum, zinc and lead, and provides, in the process, historical data on the mines located in Bor, Zenica, Trepča and other places subject to state interventionism.

A large portion of the text is devoted to the creation of a state economic system through the formation of a system of state economic enterprises, of which the most important were the large industrial conglomerate, Jugočelik AD, the country’s largest wood industry company, Šipad, the state-owned mines run by the Directorate of State Industrial Enterprises seated in Sarajevo, and the five state military-technical institutes.

In its final part, the text deals with a dilemma of strategic importance to the state’s development: should Yugoslavia have developed its industry or its agriculture? As for conclusions of importance for crisis resolution in general, the imperative of *action* stands out as a particularly pertinent historical lesson.

The text is based on extensive and complex archival research, as well as the study and analysis of relevant literature and print media.

KEY WORDS: Great Economic Crisis, Yugoslavia, New Economic Policy, Milan Stojadinović